

Alicja Krzymowska-Kostrowicka

Z PROBLEMATYKI BADAWCZEJ ZACHOWAŃ TURYSTYCZNO-
-REKREACYJNYCH W ŚRODOWISKU PRZYRODNICZYM

DE LA PROBLÉMATIQUE DES RECHERCHES SCIENTIFIQUES SUR
LES COMPORTEMENTS TOURISTIQUES ET RÉCRÉATIFS DANS LE
MILIEU NATUREL

ON RESEARCH PROBLEMS OF THE TOURIST-RECREATIONAL
BEHAVIOUR IN NATURAL ENVIRONMENT

Artykuł jest próbą nowego spojrzenia na zagadnienie interakcji turystyka-środowisko. W ujęciu tym środowisko rozumiane jest całościowo jako rodzaj systemu przestrzennego, który posiada wyróżniające go wymiary systemowo-strukturalne. W pracy dokonano charakterystyki siedmiu takich wymiarów: konfiguracji, specjalizacji, centralizacji, stabilizacji, standaryzacji, antropizacji i symbolizacji. Turystyka w tym opracowaniu rozpatrywana jest jako wzory i typy zachowań człowieka w systemowo rozumianym środowisku.

Jedna z licznych definicji turystyki głosi, że „turystyka jest to zjawisko, do którego zaliczają się wszystkie formy zachowań nastawione wyłącznie lub częściowo na zaspokojenie potrzeby wypoczynku i przy którym pierwszorzędną rolę odgrywa fakt znajdowania się w środowisku odmiennym od codziennego” (B o d e w e s 1979). Definicja ta, dotycząca również pojęcia „rekreacji poza miejscem zamieszkania” (*outdoor recreation*), w lapidarny sposób określa nie tylko istotę obu tych form aktywności ludzkiej, lecz wskazuje ponadto na fakt, iż właśnie zachowania wpływają bezpośrednio na stan środowiska przyrodniczego i poprzez nie widoczne stają się skutki, zarówno zdrowotne, jak i psychokulturowe, dla jednostek wypoczywających w przyrodzie. Stąd też poznanie istoty zachowań ludzkich ma pierwszorzędne znaczenie dla wszystkich bez mała działań związanych z kształtowaniem ruchu turystyczno-rekreacyjnego, zwłaszcza zaś przy analizowaniu interakcji między turystyką (rekreacją) a przyrodą.

Zachowania turystyczno-rekreacyjne są fragmentem szerszego zbioru „zachowań społecznych” i charakteryzują się tym, że są one dobrowolne oraz mają charakter tzw. zachowań celowych, tj. determinowanych w ogólnych zarysach przez założony *a priori* cel, czy też cele (wypoczynkowe, kondycyjne, poznawcze, ludyczne itp.), będące wyrazem indywidualnych potrzeb jednostki ludzkiej.

Każde zachowanie człowieka nie jest „wolne”. Jest ono uwarunkowane przez splot czynników, zarówno endogenicznych, np. obciążenie genetyczne, stan zdrowia itp., jak i egzogenicznych, takich jak uwarunkowania socjokulturowe, informacyjno-edukacyjne, czy też indoktrynacyjne, związane z modą, reklamą, propagandą itp. Uwarunkowania te kształtują osobowość człowieka, system wyznawanych wartości (w tym i stosunek do przyrody), a co za tym idzie – motywacje, dotyczące zarówno wyboru celów jak i konkretnych zachowań.

W klasycznym ujęciu behawiorystycznym motywacje zachowań były zazwyczaj pomijane jako nie poddające się weryfikacji empirycznej. Koncentrowano się wyłącznie na wizualnym obrazie zachowań, bez pogłębionych prób ich interpretacji, co doprowadziło do deprecjacji badań nad zachowaniami ludzkimi. Dopiero w ostatnich latach nastąpił renesans tego rodzaju badań, opartych jednakże na zmienionych, tzw. kompozycjonistycznych zasadach, uwzględniających zarówno modele samych zachowań, jak i ich – głównie psychologiczne – uwarunkowania. Pozwoliło to na pogłębienie badań, jak też na wszelkiego rodzaju studia typologiczno-klasyfikacyjne, porządkujące liczne informacje jednostkowe i scalające je w określone systemy.

W tym kompozycjonistycznym ujęciu wyróżnia się dwa podstawowe człony: tzw. zachowań jednostkowych, dzięki którym realizuje się konkretne zachowania nie zawsze mające charakter celowy, i tzw. łańcuchów działań, czyli ściśle na ogół ustalonych sekwencji zachowań jednostkowych, pozwalających na osiągnięcie określonego celu lub też wymuszonych przez sytuację. W kontekście badań dotyczących zachowań turystyczno-rekreacyjnych żaden z tych członów nie może być pominięty, jednak szczególne znaczenie ma człon ostatni. Łańcuchy działań wyróżniają bowiem typy zachowań (w literaturze turystycznej zwane rodzajami turystyki, zajęciami turystyczno-rekreacyjnymi itp.) determinując ich strukturę, spójność wewnętrzną, sprawność realizacji celów itp. Typy zachowań zatem są podstawową jednostką typologiczną i one też będą przedmiotem dalszych rozważań.

Zanim omówione zostaną interrelacje między turystyką i wypoczynkiem a przyrodą należy poświęcić nieco uwagi drugiemu członowi tych relacji, tj. przyrodzie, środowisku przyrodniczemu, jako arenie, a zarazem twórcy zachowań turystyczno-rekreacyjnych.

Środowisko przyrodnicze było i jest przedmiotem badań dotyczących jego walorów i funkcjonalnej przydatności dla omawianych form aktywności społecznej. Niemniej, mimo niewątpliwych osiągnięć w tej dziedzinie, istnieje szereg problemów nie w pełni jeszcze rozpoznanych. Dotyczy to zarówno rozbieżności

między ocenami wykonywanymi przez specjalistów, głównie przyrodników, a odczuciami odbiorców, jak i niedostatków całościowego, systemowego ujmowania środowiska przyrodniczego w jego powiązaniu z aktywnością turystyczno-rekreacyjną użytkowników.

Dla turysty krajobraz nie jest tym samym krajobrazem, jaki badamy w trakcie zarówno przyrodniczych, jak i społeczno-ekonomicznych badań empirycznych. Ma on dlań bowiem inny sens. Różnica polega na tym, że spośród ogromnej liczby propozycji interpretacyjnych jakimi dysponuje przyroda, inne są wybierane przez specjalistów, a inne przez zwykłych turystów czy rekreantów. Inny w tym przypadku jest subiektywny świat doznań, inna interpretacja otaczającej rzeczywistości.

Dla specjalisty, geografa czy biologa, krajobraz jest czystą kartezjańską ciągłością, natomiast dla turysty, ani kilometr nie jest równy kilometrowi (np. pod górę i z góry), ani godzina nie jest równa godzinie. W oczach turysty środowisko przyrodnicze jest nie tylko przestrzenią kompozycją złożoną z obiektywnie istniejących rzeczy i zjawisk, lecz – może głównie – subiektywnym światem wartości, obrazem kultury pełnym różnych znaczeń.

Kultura kształtując samego odbiorcę wrażeń, sposób postrzegania przezeń świata, zarówno poszerza, jak i ogranicza, to, co się widzi. Poszerza, gdyż tworząc i przypisując przyrodzie znaczenia, mity, symbole, wzbogaca obserwowaną rzeczywistość o wartości, które nie są z góry przypisane przyrodzie; ogranicza – gdyż stwarza pewne dość sztywne schematy interpretacyjne, z których trudno się wyzwolić. Wszystko to, co do tych schematów nie pasuje, tworzy dla odbiorcy tzw. „śmietnik wrażeń chwilowych” – plam, barw, faktury, niezrozumiałych i w gruncie rzeczy obojętnych, chociażby miały one dużą wartość użytkową dla turystyki czy wypoczynku. W takim przypadku trzeba przekonać odbiorcę, tworząc nawet *ad hoc* mity i symbole, tak jak to ma miejsce np. w działaniach preferujących różne formy wypoczynku w krajobrazach z natury rzeczy ubogich w rzucające się w oczy walory turystyczno-rekreacyjne.

Omawiane zagadnienia rzadko są uwzględniane w pracach poświęconych wartościowaniu środowiska z punktu widzenia potrzeb turystyki i wypoczynku, z wyjątkiem modnych ostatnio studiów nad percepcją estetyczną krajobrazu, odnoszących się jedynie do oceny tego, co się widzi i jak się widzi, pomijających siłą rzeczy to, co się czuje postrzegając, a więc odczucia, wrażenia itp., które łącznie kształtują tzw. „ducha miejsca”.

Drugim problemem wartym szerszego omówienia jest sposób analizowania przestrzeni (krajobrazu) dla potrzeb turystyczno-rekreacyjnych. W znacznej większości prac poświęconych temu zagadnieniu przeważa podejście analityczne, widzenie i ocenianie każdego elementu z osobna. Tu las, tam łąka, pole uprawne, gdzie indziej – rzeka czy jezioro. Elementy te są oceniane i traktowane jako samoistny walor turystyczno-rekreacyjny o określonej randze i znaczeniu. W takim ujęciu krajobraz jest sumą niezawisłych części składowych. Podejście

to gubi zatem całościową istotę krajobrazu, jego ponadelementarne cechy, czy właściwości, będące nie bez znaczenia dla racjonalnego zagospodarowania turystycznego jak też i dla samej turystyki czy wypoczynku. Wydaje się bowiem, że nie sama jakość (przydatność poszczególnych fragmentów krajobrazu) lecz również relacje i współzależności między tymi fragmentami oraz między sąsiadującymi krajobrazami decydują o rzeczywistej turystyczno-rekreacyjnej wartości środowiska geograficznego.

W ujęciu geoeologicznym środowisko geograficzne, krajobraz, traktuje się całościowo, jako swojego rodzaju system przestrzenny, który poza określonymi składnikami elementarnymi (np. litologicznymi, hipsometrycznymi, biologicznymi, antropogenicznymi itp.) posiada wyróżniające go wymiary systemowo-strukturalne. Spośród wielu omówione zostaną te, które z omawianego punktu widzenia mają istotne znaczenie.

1. Wymiar konfiguracji, to jest rozmieszczenie poszczególnych elementów środowiska w krajobrazie, ich wielkość, kształt, długość granic, charakter sąsiedztwa, obecność lub brak stref przejściowych, a więc zmienne, które zazwyczaj wchodzą w zakres badań geograficznych. Miarą konfiguracji przestrzennej jest stopień zróżnicowania i rozczłonkowania jednostek strukturalnych tworzących układ np. rzeźby, roślinności czy wód otwartych. Z punktu widzenia turystyki i wypoczynku wymiar konfiguracji przestrzennej ma istotne znaczenie, gdyż określa zarówno charakter, jak i sposób zagospodarowania.

2. Wymiar specjalizacji określa funkcje przewodnie jednostek krajobrazowych, a więc ich monofunkcyjność, czy też polifunkcyjność, oraz typy użytkowania ziemi. Z interesującego nas punktu widzenia charakter i stopień specjalizacji krajobrazu decydują o tym jakie formy turystyki czy wypoczynku będą w danym obszarze dominowały, a jakie nie mogą być tam realizowane.

3. Wymiar centralizacji, czyli stopień uzależnienia istniejących i preferowanych typów turystyki od jakiegoś ośrodka centralnego, czy to o charakterze przyrodniczym, np. od warunków do uprawiania narciarstwa zjazdowego lub plażowania i kąpeli morskich, czy też związanego z organizacją ruchu turystycznego, koncentracją bazy noclegowej i usługowej itp. Wymiar ten określa poziom koncentracji i jej przestrzenny obraz w regionie.

4. Wymiar stabilizacji, czyli sprawności i niezawodności mechanizmów warunkujących trwałość i niezmienność, zarówno poszczególnych fragmentów środowiska, jak i całego krajobrazu (np. побереże morskie), a tym samym – stabilność form użytkowania turystyczno-rekreacyjnego, naturalnie przy niezmiennym obciążeniu terenu, zgodnym z jego naturalną odpornością.

5. Wymiar standaryzacji, to jest zgodności form użytkowania terenu z obowiązującymi normami ustalonymi na mocy prawa. Standardami są w tym przypadku ustawy i rozporządzenia określające co wolno, a czego nie wolno robić w danym miejscu. Wymiar ten ma głównie charakter kanalizujący i ograniczający swobodę zachowań turystycznych w przyrodzie oraz samowolę w prze-

kształcaniu form użytkowania (np. samowola budowlana „drugich domów” na terenach ekologicznie cennych).

6. Wymiar antropizacji czyli stopnia odkształcenia zastanych układów ekologicznych i krajobrazu pod wpływem bezpośrednich lub pośrednich działań ludzkich, zmieniających jakość walorów turystyczno-wypoczynkowych. Należy podkreślić, że antropizacja przyrody nie może i nie powinna być oceniana wyłącznie negatywnie, zwłaszcza z punktu widzenia potrzeb turystyczno-rekreacyjnych. Przeciwnie, antropogeniczna transformacja przyrody wzbogaca nieraz i podnosi wartość użytkową środowiska, zarówno w mikroskali (kształtowanie zieleni), jak i makroskali (rewaloryzacja architektury krajobrazu).

7. Wymiar symbolizacji, określający zakres wartości psychokulturowych tkwiących w krajobrazie (lub jego częściach składowych), wywołujących u turysty specyficzne stany emocjonalne. Dotyczy to zarówno odczuć estetycznych jak i oddziaływań symboli, znaków, wspomnień indywidualnych i społecznych (np. związanych z historią kraju, narodu, czy też regionu) nadających przyrodzie dodatkowe znaczenie i wartości ważne z punktu widzenia turystyki.

Omówione pokrótce założenia systemowego, geoekologicznego podejścia do środowiska przyrodniczego stwarzają możliwości wielostronnego ujmowania jego przydatności dla turystyki i wypoczynku dając zarazem teoretyczno-metodyczne podstawy do jego prawidłowego zagospodarowania.

Turystyka i rekreacja są zachowaniami i poprzez zachowania, zarówno osobnicze, jak i grupowe, najłatwiej można zrozumieć i uchwycić ich sens oraz rzeczywiste znaczenie. Jak wspomniano uprzednio, nie wystarczy jednak analizowanie samego zachowania, należy również starać się zrozumieć tzw. struktury głębokie, określające przyczyny, motywy oraz skutki, zarówno dla człowieka, jak i przyrody.

Złożoność zjawiska, jego wielopoziomowość i wieloznaczność utrudniają opracowanie jakiegś jednoznacznej klasyfikacji czy typologii zachowań. Podstawowe jednostki typologiczne: wzory zachowań i będące ich sumą – typy zachowań, mimo behawioralnego podobieństwa, mogą mieć różną genezę, a ich skutki, zwłaszcza społeczne, mogą też być różne. Zależy to od: 1) psychofizjologicznego i socjokulturowego podłoża zachowań; 2) zamierzonego celu uczestnictwa w turystyce czy rekreacji; 3) powiązań jednostki z innymi ludźmi, czyli od jej umiejscowienia w grupie; 4) od statusu społecznego, wykonywanego zawodu, wykształcenia itp., a więc ról społecznych odgrywanych w życiu codziennym.

W relacji do przyrody zachowania ludzkie są homogeniczne, a ich skutki dla środowiska zależą od charakteru danego typu i od liczby osób, natomiast w stosunku do samych uczestników są one heterogeniczne, zależne od wymienionych uprzednio uwarunkowań. Inną korzyść z udziału w danym typie zajęć odniesie jednostka nastawiona naturocentrycznie, a inną nastawiona socjocentrycznie, czy też utylitarnie.

Tabela 1

Typy zachowań turystyczno-rekreacyjnych w przyrodzie (wykaz typów o popularności ogólnej na świecie wyższej niż 10% – patrz tekst)

Les types des comportements touristiques et récréatifs dans la nature (liste des types à la popularité générale dans le monde dépassant 10% – v. le texte).

Nazwa typu	Prefere- rencje (w %)	Podłoże zachowań	Cele zachowań	Organizacja zachowań
1	2	3	4	5
Przejażdżka samochodem dla samej przyjemności jazdy	61,2	5, 3 (2)	5	2x, 1y
Plażowanie i kąpiele w morzu	56,3	2, 4 (3)	1, 2, 3 (4)	2xy, 1y, 3y (4y)
Spokojny wypoczynek w przyrodzie	50,3	2, 1	2, 1	2yx, 1y
Spacer w lesie po ścieżkach	50,3	2, 1	2, 1	2yx, 1y (3x)
Plażowanie w zieleni, na leżakach, na trawie	43,2	2, 1	2	1y, 2x (3xy)
Zajęcia na obozowiskach, kampingach	42,8	4, 3	4	3yx, 2yx
Kąpiele w wodach słodkich (rzekach, jeziorach, basenach itp.)	42,2	2, 4 (3)	2, 4 (3)	2xy, 1y, 3yx, 4y
Samochodowe wycieczki krajobrazowe	41,9	2, 3 (5)	7, 5	2x, 1y
Pieszne spacer „estetyczne”	40,2	2, 3 (5)	7, 2	2xy, 1x (3x)
Wędrówki pieszne bez określonego celu	40,0	2	3, 2	1y, 2-3y
Górskie wędrówki pieszne	39,0	2, 5 (1)	3, 7, 2	3x, 2xy, 1y
Zbieranie darów przyrody (grzybów, jagód itp.)	31,6	5, 2 (1, 3)	8 (2)	2y, 1y (3yx)
Przełajowe wędrówki pieszne	31,2	2 (3, 4)	3 (6)	2x, 3x (1y)
Zabawy towarzyskie i gry w przyrodzie (np. kryki, badminton, minigolf)	31,1	3, 4	4, 3, 1	2x, 3x
Spotkania towarzyskie w przyrodzie (np. pikniki, kółka zainteresowań itp.)	31,0	4, 3	4	2xy, 3yx
Żeglarsstwo (śródlądowe i morskie)	29,3	2 (3)	3, 2, 5 (6)	2x, 1yx (3x)
Narciarsstwo zjazdowe	25,7	3, 2, 5	3, 2 (6)	1x, 2x
Wędrówki wodne po rzekach i jeziorach wraz z biwakowaniem	24,8	2, 3 (4)	3, 2 (7, 5)	3x, 2xy, 1y
Samochodowe wycieczki w celu oglądania interesujących obiektów przyrody	22,3	5, 3, 2	7, 5	2xy, 1yx (3x)
Zajęcia w parkach rozrywki	22,3	4, 2	4	3yx, 2xy, 1yx (4y)
Samotnicze i rodzinne wędrówki z namiotem	20,7	2, 3 (1)	2 (7)	1y, 2yx
Jogging przełajowy	20,3	2 (3, 1)	3, 1	1y, 2yx (3xy)
Jogging podróży	20,0	2 (3, 1)	3, 1	1yx, 2yx (3xy)
Obserwacje przyrody (fotografowanie roślin i zwierząt, nagrywanie odgłosów przyrody, śpiewu ptaków itp.)	19,9	5, 3 (2)	7 (8)	1y, 2y (3xy)
Wędrówki narciarskie po górach	19,8	2, 3	3, 2, 7	2xy, 3x, 1y
Kajakarstwo, wioślarstwo	19,4	2, 3	2, 3 (7, 4)	1y, 2yx, 3x
Przeglądanie się innym, kibicowanie zawodom sportowym lub grom towarzyskim	18,1	2 (1, 3)	4	3y, 2yx, 4y, 1y
Przełajowe zawody motocyklowe (uczestnictwo czynne i bierne)	17,2	3 (2)	6, 5 (4)	1x, 2y, 3y (4y)

1	2	3	4	5
Biegi przełajowe (na czas, na orientację)	16,7	2, 3 (1)	6, 3	3x, 2x (4x)
Zwiedzanie parków narodowych i rezerwatów przyrody	16,2	3, 2	7	3x, 2x, 1x
Caravaning wędrowny	15,2	3, 4 (5)	2, 7, 5	2xy, 3x
Wędrówki narciarskie na niżu	15,1	2, 3	3, 2, 7	1y, 2yx, 3x
Wędkowanie	14,9	1, 5, 2	2, 8	1y (2yx)
Przełajowe rajdy rowerowe	14,7	4, 2	6, 3	2x, 3x
Wędrówki rowerowe bez określonego celu	14,6	2, 1	3, 2 (7)	1y, 2y
Zajęcia kolonijne młodzieży	14,3	2, 3, 4	2, 3, 4	3x (4x)
Wspinaczki kondycyjne	12,5	2	3 (6)	1y, 2xy, 3xy
Jeździectwo	11,0	3, 2	2, 3 (6)	1y, 2xy, 3x
Wyścigi i wędrówki motorowodne	10,6	2, 4	6, 5	2x, 3x
Wędrówki motocyklowe bez określonego celu	10,6	2, 3 (4)	5, 3	3x, 2xy, 1y
Safari	10,5	5, 3, 2	7	2x, 3x
Rajdy samochodowe (autocross) czynne i bierne	10,4	3, 2, 4	6, 4	3x
Gry sportowe (tenis, golf, hokej na trawie itp.)	10,3	2 (4, 3)	6, 3	3x, 2x
Sportowe rybołówstwo morskie	10,0	2, 1	6, 3 (5, 8)	1yx, 2x

O b j a ś n i e n i a: **Kolumna 2.** Preferencje w procentach ogólnej liczby zbioru; **Kolumna 3.** Podłoże zachowań: 1 – zoogeniczne, 2 – psychofizjologiczne, 3 – kulturogeniczne, 4 – socjogeniczne, 5 – allogeniczne (uwarunkowane stanem czynników naturalnych); **Kolumna 4.** Cel określający model zachowań: 1 – leczniczy, 2 – wypoczynkowo-restytucyjny, 3 – wypoczynkowo-kondycyjny, 4 – wypoczynkowo-ludyczny, 5 – wypoczynkowo-technomanipulacyjny, 6 – sportowo-wyczynowy, 7 – poznawczo-kształceniowy, 8 – utylitarny; **Kolumna 5.** Organizacja typów zachowań: 1 – zachowania samotnicze, 2 – mikrogrupowe, 3 – mezogrupowe, 4 – makrogrupowe, x – zorganizowane (poddane normom, kontrolowane, zhierarchizowane), y – swobodne (niekontrolowane, nie zhierarchizowane, poddane normom wewnętrznym, kulturowym).

U w a g a: kolejność oznaczeń w kolumnach 3–5 wskazuje na znaczenie cech w kształtowaniu danego typu zachowań; oznaczenia w nawiasach wskazują, iż dana cecha jedynie w szczególnych przypadkach może odgrywać ważniejszą rolę.

Ponieważ tematem artykułu jest relacja turystyki i wypoczynku z przyrodą, problemy uwarunkowań zostaną w nim jedynie zasygnalizowane, natomiast główną uwagę zwrócono na współzależności między typami zachowań turystyczno-rekreacyjnych a środowiskiem przyrodniczym.

Zestawienie najpopularniejszych typów zachowań turystyczno-rekreacyjnych w przyrodzie, oparte na analizie danych źródłowych z różnych krajów świata przedstawia tabela I. Obejmuje ona – spośród ponad stu typów zachowań w przyrodzie – jedynie te, których popularność w uśrednionej opinii respondentów jest wyższa niż 10%. Pozostałe, choć nieraz istotne dla przyrody, jak np. myślistwo, kolekcjonerstwo, czy pletwonurkowanie, zostały pominięte. Nazewnictwo poszczególnych typów przyjęto w takiej formie, jaką stosowano w analizowanych opracowaniach źródłowych, dlatego też – obok ściśle określonych

typów – znalazły się nazwy rozmyte, wieloznaczne, np. „spokojny wypoczynek w przyrodzie”. Tabela przedstawia popularność uśrednioną, która w różnych krajach przedstawia się różnie. I tak, np. zajęcia jeździeckie (s – 11%) w USA preferowane przez 22,3%, a w Niemczech – 20,9%; morskie rybołówstwo sportowe (s – 10,0%) w Australii, czy na Karaibach, waha się około 40%, podczas gdy w Rosji, czy u nas, wynosi około 1%.

Odrębnym zagadnieniem, szczególnie ważnym w planowaniu i prognozowaniu turystyki i wypoczynku jest koincydencja i rozłączność przestrzenna typów zachowań. Wyróżnia się w tym przypadku trzy główne warianty: współdziałanie, neutralność i konkurencję typów w odniesieniu zarówno do walorów jak i do przestrzeni. Współdziałanie następuje wówczas, gdy sposób wykorzystywania przyrody w jednym typie wzbogaca niejako paletę zachowań w innym; neutralność wyraża się zarówno w braku współdziałania jak i konkurencji; natomiast konkurencja ma miejsce tam, gdzie między poszczególnymi typami zachowań istnieje sprzeczność niemożliwa do przezwyciężenia. Spójność i rozłączność wybranych typów zachowań (zajęć turystyczno-rekreacyjnych) przedstawia tabela II.

Interakcje między turystyką i rekreacją a środowiskiem przyrodniczym mają charakter swoistej wymiany. Z jednej strony przyroda nie tylko oferuje, lecz i przekazuje ludziom określone wartości (zdrowotne, poznawcze i in.), z drugiej zaś – turyści czy też rekreanci, przez swoją aktywność oddziałują na środowisko, niszcząc je lub – rzadziej – wzbogacając.

Podstawowym zadaniem przy charakteryzowaniu wzajemnych oddziaływań w ujęciu teorii wymiany jest sprecyzowanie: a) między kim a kim następuje wymiana, b) co jest przedmiotem wymiany, c) jakimi kanałami i w jaki sposób następuje wymiana, d) jakie są skutki wymiany dla obu stron? Jest rzeczą oczywistą, że wszelkie interakcje, wszelka wymiana, wyraża się w zachowaniach i poprzez nie jest jedynie czytelna. Nie człowiek jako taki, lecz jego konkretne zachowania wpływają na przyrodę, a ta znowu reaguje nie amorficznie, lecz poprzez zmiany w zachowaniach jej komponentów. Należy zaznaczyć, że charakter wzajemnych oddziaływań da się określić jednoznacznie na najniższym poziomie szczegółowości, na wyższym bowiem może on przybierać inne wartości. Ten sam typ zachowania bywa oceniany negatywnie na poziomie fitocenozy, a pozytywnie na poziomie krajobrazu. Na przykład, zajęcia motorowodne są z natury szkodliwe nie tylko dla hydrocenozy, lecz i dla ludzi wypoczywających nad wodą, natomiast widziane z oddali, jako element krajobrazu wizualnego, są formą wzbogacającą widok.

Jak wiadomo, żaden krajobraz użytkowany przez turystów nie jest izolowany przed wpływami zewnętrznymi, pochodzącymi od jego otoczenia. Uzyskanie zatem prawdziwego obrazu oddziaływań turystyczno-rekreacyjnych na środowisko wymaga ich wyizolowania spośród całokształtu wpływów antropopresji. Nie zawsze deformacja szaty roślinnej w obszarach turystycznych jest skutkiem wydeptywania, może być ona np. efektem kumulujących się zanieczyszczeń na-

Tabela II

Wzajemne oddziaływania wybranych typów zachowań turystyczno-rekreacyjnych
w przyrodzie (spójność i rozłączność typów)

L'influence mutuelle des types des comportements touristiques et récréatifs dans
la nature (cohérence et disjonction des types)

Daw- ca	Biorca																			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	↑↑		↓			*		↑↑								↓	↓	↓	↓	
2		↑↑	↓					↑↑		↓	↓	↓						↓	↓	↓
3			↑↑		↓	*		↓		↓		↓		↓	↓		↓	↓	*	
4				↑↑		↑↑	↑↑	↑↑					*		*	*	*	↓	↓	
5			↓	*	↑↑	*	↑↑	↑↑	*			*			*	*	*	*	↓	↓
6				*		↑↑	↑↑		↑↑			*	*			*	*	↓	↓	↓
7				*	*	*	↑↑	↑↑	↑↑	*			*			*	*	*		
8	↑↑	↑↑	↓	↑↑	*	*	*	↑↑	*				*			↓			↓	↓
9				*	*	↑↑	↑↑	*	↑↑	*			*	*	*	*	*	↓	↓	
10		↓	↓			*	*		*	↑↑	*	↑↑						*	*	↓
11		↓				*		*		*	↑↑	*	*					*	*	
12			↓			*	*		*		*	↑↑				*	*	*		↓
13				*		↑↑	↑↑	*	*		*		↑↑			*	*	*	*	
14						*								↑↑			*	*	*	
15					*	*						*	*		↑↑	*	*		*	
16			*		*	*		*	*		*	*		*	↑↑	*	*	↑↑		
17			↓			*	*		*		*	*	*	*	*	↑↑	↑↑	↑↑		
18				↓		*	*		↓	*	*	*	*		*	↑↑	↑↑	↑↑	↑↑	
19			↓	↓	↓	↓	↓		↓	↑↑		↑↑		↑↑	↑↑		↑↑	↑↑	↑↑	
20										*									↑↑	↑↑

oddziaływania stymulujące;

oddziaływania uzupełniające program;

oddziaływania wykluczające (negatywne);

brak bezpośrednich oddziaływań.

O b j a ś n i e n i a: 1. Motocrossy w przyrodzie; 2. Zajęcia motorowodne; 3. Myślistwo;
4. Zajęcia w parkach rozrywki; 5. Biegi przełajowe; 6. Spotkania towarzyskie; 7. Zabawy i gry;
8. Kibicowanie; 9. Obozy, kampingi itp.; 10. Wędrówki po rzekach i jeziorach; 11. Żeglarsstwo,
surfing; 12. Kąpiele w rzekach i jeziorach; 13. Płazowanie i kąpiele w morzu; 14. Wędrówki nar-
ciarskie; 15. Wędrówki letnie; 16. Płazowanie w zieleni; 17. Spacer w przyrodzie; 18. Spokojny
wypoczynek w przyrodzie; 19. Obserwacje przyrody; 20. Wędkowanie.

plywających nieraz z odległych stron, czy też zmiany poziomu wód gruntowych na skutek melioracji terenów sąsiednich. Pomijanie tych zewnętrznych wpływów powoduje, że niejednokrotnie przewiększamy negatywną rolę turystyki i wypoczynku w stosunku do przyrody.

Niniejszy artykuł, siłą rzeczy, nie wyczerpuje całości zagadnienia. Jest on jedynie próbą przedstawienia wybranych problemów związanych z interakcją turystyka–środowisko w nieco innym świetle, niż jest to powszechnie ujmowane. Jeśli wywoła on dyskusję, jeśli niekiedy koncepcje w nim zaprezentowane zostaną zaaprobowane, to jego rola będzie spełniona.

PIŚMIENNICTWO

- B o d e w e s Th., 1979, *Od turystyki socjalnej do społecznych aspektów turystyki*, [w:] *Społeczne aspekty turystyki: cele i realizacja*, red. B. Libicki, Instytut Turystyki, Warszawa,
- E d i n g t o n J. M., E d i n g t o n M. A., 1986, *Ecology, Recreation and Tourism*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- K r i p p e n d o r f J., Z i m m e r P., G l a u b e r H., 1988, *Für einen anderen Tourismus. Probleme – Perspektiven – Ratschläge*, Fischer, Frankfurt am Main.
- K r z y m o w s k a - K o s t r o w i c k a A., 1994, *Landcape as the Object of Investigations an Axiological Approach*, *Miscellanea Geographica* 6, Warszawa.
- K r z y m o w s k a - K o s t r o w i c k a A., 1995, *Zarys geoekologii rekreacji*, t. 2, *Człowiek w środowisku przyrodniczym. Geoekologia zachowań turystyczno-rekreacyjnych*, Wyd. UW, Warszawa.
- P e a r c e F., 1982, *The Social Psychology of Tourist Behaviour*, Pergamon, Oxford.
- W a r s z y ŋ s k a J., 1974, *Ocena zasobów środowiska naturalnego dla potrzeb turystyki (na przykładzie woj. krakowskiego)*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geogr. z. 36; Prace Inst. Geografii*, z. 58, Kraków, PWN.

Prof. dr hab. Alicja Krzymowska-Kostrowicka
Instytut Geografii Społecznej
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa

Wpłynęło:
21 października 1995 r.

RÉSUMÉ

Parmi plusieurs problèmes caractérisant le tourisme et le repos dans le milieu naturel, celui des comportements humains attire peu d'attention étant traité comme un facteur dégradant la nature au haut ou au bas degré.

Le présent article, le raccourci d'une plus vaste élaboration (K r z y m o w s k a - K o s t r o w i c k a 1955), a pour but la présentation en abrégé des relations entre les types différents des comportements touristiques et récréatifs dans le milieu naturel, comme les voient et ressentent les touristes et les personnes se délassant.

Les comportements présentés constituent un fragment de l'ensemble des "comportements sociaux" et ce sont la bonne volonté et la finalité de l'action qui les caractérisent. Il en résulte qu'ils ne peuvent pas être traités et examinés exclusivement d'une façon propre aux sciences du behaviorisme, car ils découlent de toutes sortes des conditionnements psychologiques, socio-culturels, etc. C'est pourquoi on a appliqué la conception composite, où l'on distingue deux éléments: endogène et exogène, qui ensemble créent des modèles des comportements, définis dans la littérature touristique comme activités ou genres du tourisme. L'analyse de la littérature mondiale, auprès de laquelle l'auteur a eu accès, a permis de distinguer ces genres du tourisme, qui exploitent les moyens et les valeurs du milieu naturel et fixer le degré moyen des préférences propres à eux. En s'y appuyant, on a classifié les types des comportements, prenant en considération: la préférence, la base des comportements, le but déterminant le modèle et l'organisation des types des comportements (tabl. I).

Dans l'article, on a aussi présenté les problèmes d'estimation et d'évaluation du milieu naturel en tant que substrat des comportements touristiques, en attirant attention particulièrement sur ses grandeurs structurales et de système, telles que: la grandeur de configuration, et celles de: spécialisation, centralisation, stabilisation, standardisation, anthropisation et symbolisation, rendant la possibilité de concevoir universellement son utilité au tourisme et à la récréation.

L'article se termine par la présentation du problème de la cohérence et de la disjonction des types choisis des comportements touristiques dans la nature. Dans ce cas-là, on a distingué les types qui stimulent l'un l'autre dans l'espace, qui enrichissent mutuellement le programme et ceux qui s'excluent l'un l'autre (tabl. II).

Traduit par Lucjan Kowalski

SUMMARY

Unlike many problems of tourism and recreation in natural environment, the variety of human behaviour has not been widely discussed. It has been treated mainly as a factor which, to a longer or lesser extent, devastates nature.

This article, which is an abridgment of a large publication (K r z y m o w s k a - K o s s o r o w i c k a 1955), aims at presenting concisely the relations between various types of tourist-recreational behaviour and natural environment as perceived by tourists and holiday-makers.

The types of behaviour which are discussed are a part of social behaviour and are characterized by the freedom of choice and purposefulness of activity. Hence they cannot be treated exclusively like behavioural sciences are, because they are conditioned by different psychological, socio-cultural and other factors. Therefore a, so called, compositional approach has been assumed, which has two aspects: endogenic and exogenic. Together they make up behavioural models known in tourist literature as activities or types of tourism. An analysis of the available world literature made it possible to define those types of tourism which make use of the resources and advantages of natural environment, and to define an average degree of preferences for them. On this basis a classification of behavioural types was made, which considered the preferences, the basis for a behaviour, the purpose which determines a given model, and the organization of the behaviour types (Tab. I).

The article also presents selected problems of the evaluation of natural environment as a substratum of tourist behaviour, emphasizing its systematic-structural dimensions, like the configuration, specialization, centralization, stabilization, standardization, anthropization and symbolization dimensions. These dimensions enable to evaluate the usefulness of natural environment for tourism and recreation from different angles.

Finally, the problem of convergence and divergence of selected types of tourist behaviour in nature was discussed. Types which are mutually stimulating in space, those supplementing one another's programs and those mutually exclusive were defined (Tab. II).

Translated by Ewa Mossakowska